

УДК: 81'27:347.61:811.512.154
DOI: 10.35254/bsu/2023.66.15

*Eshenkulova G.
Kyrgyzstan Milli Bilimler Akademisi
Cengiz Aytmatov adına Dil ve Edebiyat Enstitüsü*

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE VE KÜLTÜRÜNDE “ÜY-BÜLÖ” (AİLE) KONSEPTİ

Özet

Dil - kültür ilişkisi, kültürdilbilimin inceleme alanına girer. Kültürdilbilim – dil ve kültür gibi iki farklı kavramın etkileşimiyle ortaya çıkan dil göstergelerindeki kültür anlamlarının incelenmesi üzerinde odaklanan bir bilim olarak sayılır. Kültürdilbilimin temel araştırma konularından biri konsept (kavram) olmaktadır. Millî karakteri, zihniyeti, millî kültürel öğeleri barındıran kavramlar dile yerleşerek söz kalıpları olarak karşımıza çıkmaktadır ve o dili konuşan milletin ulusal anlayışını, dünya görüşünü yansıtmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda Kırgız Türkçesinde “Üy-bülö” (aile) konsepti ele alınmıştır. Dil materyalleri aracılığıyla aile kavramının Kırgız halkı tarafından algılanışı irdelenmiştir. Deyim ve atasözlerinde kullanımı tespit edilerek kültürel anlamları çözümlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonunda, “aile” kavramının millî kültürel özelliği belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Dil, kültür, kültürdilbilim, Kırgız Türkçesi, konsept, aile, dünya görüşü, zihniyet, millî karakter, millî-kültürel öğeler.

*Эшенкулова Г.
Академия наук КР
Институт языка и литературы им. Ч. Айтматова*

KYRGYZ TILİNDE JANA MADANIYATYNDА “ÜY-BÜLÖ” KONSEPTI

Кыскача мазмуну

Тил - маданият байланышы линвомаданият таануу илиминин изилдөө алкагына кирет. Линвомаданият таануу илими – тил менен маданият таануу илимдеринин айкалышынан пайда болуп, элдик маданияттын тилде чыгылдырылган жана турукташып калган кубулуштарын изилдөөчү илим болуп саналат. Линвомаданият таануу илиминин негизги темаларынын бири – концепт. Улуттук кулк-мүнөздү, аң-сезимди, улуттук-маданий элементтерди камтыган менталдык түшүнүктөр тилде чагылдырылып, тил каражаттары аркылуу ошол элдин ой жүгүртүүсү, моралдык-нравалык көз карашы, дүйнө таануу өзгөчөлүктөрү көрсөтүлөт. Бул макалада кыргыз тилинде “үй-бүлө” концепти талдоого алынды. Кыргыз элинин тилдик маданиятындагы үй-бүлө түшүнүгүнүн чагылдырышы берилди. Буга байланыштуу туруктуу сөз айкаштары жана макал-лакаптар мисал катары көрсөтүлүп, маанилери чечмеленди. Изилдөөнүн жыйынтыгында, “үй-бүлө” түшүнүгүнүн улуттук маданий өзгөчөлүгү аныкталды.

Түйүндүү сөздөр: Тил, маданият, линвомаданият таануу илими, кыргыз тили, концепт, үй-бүлө, улуттук кулк-мүнөз, улуттук-маданий элементтер, дүйнө тааным, аң-сезим.

Eshenkulova G.
Academy of sciences of the KR
Institute of language and literatura

КОНЦЕПТ “СЕМЬЯ” В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ И КУЛЬТУРЕ

Аннотация

Языковая и культурная коммуникация входит в исследовательскую структуру лингвокультурных исследований. Лингвокультурология-это наука, изучающая явления народной культуры, возникшие в результате сочетания языка и культурологии, которые воспроизводятся и стабилизируются в языке. Одна из основных тем лингвокультурных исследований – концепт. Ментальные понятия, содержащие национальный характер, сознание, национально-культурные элементы, отражаются в языке, и через языковые средства выражаются особенности мышления, морально-нравственного мировоззрения, мировоззрения этого народа. В данной статье проанализирован концепт “семья” на кыргызском языке. Дано отражение понятия семья в языковой культуре кыргызского народа. В связи с этим в качестве примеров были приведены устойчивые выражения и пословицы, а значения были интерпретированы. Исследование выявило национально-культурную специфику понятия” семья”.

Ключевые слова: язык, культура, лингвокультурология, кыргызский язык, концепт, семья, национальный характер, национально-культурные элементы, мировоззрение, сознание.

Dil, bir toplumun düşünce yapısını, anlatım yollarını gösteren, onu toplum yapan, insanın toplumla en sıkı bağlarını oluşturan ve bilinçaltına inen, kültürün en güçlü öğesidir [1, s.92]. Dil, kuşaktan kuşağa aktarılabilen ve toplumun çeşitli özelliklerini, kültürel değerlerini yansıtan sosyal bir kurumdur. Kültürün koruyuculuğunu ve sürekliliğini sağlayan temel varlık dildir. Dil, kültürün oluşum şartlarından biri, onun önemli bir parçası ve ürünüdür. Dolayısıyla bu iki kavram arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Dil - kültür ilişkisi, kültürdilbilimin inceleme alanına girer.

Wilhelm von Humboldt kendi eserinde dil ve kültür arasındaki ilişki üzerine: “Dil maddi ve manevi kültürü yansıtır. Hangi kültür olursa olsun ulusal karaktere sahiptir ve ulusal kültür halkın dünya görüşünü belirtir. Dilin içyapısı - halkın ruhu, kültürün imajıdır. Dil - bir kişinin çevredeki dünya ile temas eden aracıdır” tanımlamasını yapmıştır [2, c.25].

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dilbilim araştırmalarının ilgi odağı olmaya başlayan *linguo-kültüroloji* (kültürdilbilim), dilbilimin ve kültürbilimin kesiştiği noktada yer almaktadır. *Linguo-kültüroloji* (Lat. *lingua* - dil, *cultura* - kültür, *loji* – bilim) dil ve kültür gibi iki farklı kavramın etkileşimiyle ortaya çıkan dil göstergelerindeki kültür anlamlarının incelenmesi üzerinde odaklanan bir bilim olarak sayılmaktadır [3, b.70]. Kültürdilbilim alanında en önemli araştırmacılardan birisi olan Rus dilbilimci V.A. Maslova, kültürdilbilimin konusunu ‘efsanelerde, âdetlerde, folklorik ve dinsel söylemlerde, deyimlerde, eğretilmelerde, sembollerde, atasözlerinde, kalıplaşmış sözlerde vs. yansıtılan, duygu ve değer açısından kalıplaşmış anlamlar kazanan dil birimleridir’ diyerek özetler [4, c.36]. Kısacası, kültürdilbilim belli bir milletin diline yansıyan ve yerleşen kültürünün izlerini inceler. Örneğin, Kırgız Türkçesinde

“Kız kubaloo” (кыз кубалоо) - Kız kovalama tabiri vardır. Evlilik geleneğine göre kızı baba evinden götürdükten sonra, kızın altı yedi akrabası kızın giysilerini, eşyalarını ve sepetini hazırlayıp kızın arkasından damat evine gitmesi anlamına gelmektedir ve bu geleneğin dile bir yansımasıdır, yani aynı kültürden gelen insanların anlayabileceği bir kullanımdır.

Kültür öğelerini barındıran dil birimlerini inceleyen kültürdilbilimin temel araştırma konularından biri konsept (kavram) olmaktadır. Zihinsel bir varlık olarak konsept, bir ulusun dünya görüşü, düşünceleri, kültürü, tarihi, gelenekleri, inançları, örf ve âdetleri ile ilgili milli-kültürel özellikleri barındırır [4, c.102]. Türkçe Sözlükte kavram, birinci anlamıyla bir nesnenin, bir duygunun ya da düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, anlamı, mefhum, fehva, konsept, nosyon şeklinde tanımlandığı gibi ikinci anlamıyla nesnelere ya da olayların ortak özelliklerini içine alan ve onları bir ortak ad altında toplayan genel tasarım olarak da tanımlanmıştır [5, s.1358].

Konsept (kavram) çalışmalarında dil taşıyıcılarının bilincinde kültür bilgilerini muhafaza eden dil birimleri ve bunların fonksiyonları araştırılıp, kültür dilbilimsel özellikleri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Millî karakteri, zihniyeti, kültürü, dini ve dili iç içe kaynaşarak milletin millî kimliğini yansıtan bilişsel anlam ifade eden kavramlar Kırgız Türkçesinde çokça görülmektedir. Bunlardan biri “Üy-bülö” (aile) kavramıdır.

Aile, sosyal toplumun temelini oluşturan en eski ve önemli kurumlardan biri olarak kabul edilir. “Aile” terimi genel olarak bu şekilde tanımlanmaktadır: birbirleri ile evlilik ve kan akrabalığı ilişkileriyle bağlı olan insan topluluğudur. Aile, her toplumda bulunan bir kurum olmakla birlikte her milletin kendine has kültürünü taşımakta ve farklı şekilde algılanmaktadır. Kırgız toplumu için kutsal bir kurum olan aile, o toplumun örf, âdet, dil, din ve kültürel özelliklerin yaşandığı en sağlam temel ögesidir. Doğruluk, dürüstlük,

şefkat ve merhamet gibi güzel duygular aile içinde kazanılır. Diline, dinine, vatanına, milletine ve kutsal değerlerine bağlılık ailede benimsenir. Aile, hem toplumun kültürel değerlerini korur, hem de bu değerleri genç kuşaklara aktarır. Yani aile kültür taşıyıcılık işlevi görür. Bu özel ilgi Kırgızlarda “Üy-bülö bul kiçinekey mamleket” – Aile küçük bir devlettir sözüne de yansımıştır. Aile devletin önemli bir parçası olarak kabul edilip, sağlam aileler sonucunda güçlü bir toplum meydana gelmektedir. Eğer toplumu bir bedene benzetirsek, aile onun kalbidir demektir. “Üy-bülö - kapkaluu şaar” – Aile kapılı bir şehirdir atasözünde ise her ailenin iç ve dış ilişkilerini oluşturan yapısı kendine özgü bir şehre benzetilmektedir. Yani aile yaşamının gizliliği en önemli esaslardan biridir. “Üy-bülönü buzgan - çon şaardı buzganga barabar” – Bir aileyi yok etmek, büyük bir şehri yok etmek gibidir atasözü de bir aileyi dağıtıp yok etmenin topluma büyük bir zararı olmak anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Kırgız halkı arasında “Kuştun da uyası buzulbasın” – Kuşun da yuvası bozulmasın şeklinde ifade çok yaygın kullanılır. Hiçbir ailenin ve evin dağılmamasına, zarar görmemesine özen gösterilir. Bu durumu Kırgız kültüründe ailenin kutsal ve değerli bir konumda olduğuna bağlayabiliriz.

“Aile” kavramı, Kırgız Türkçesinde “Uy-bülö”(үй-бүлө) kelimesiyle karşılanmaktadır. Üy-bülö kelimesi iki kelimedenden türetilmiştir: Üy: 1. Ev; 2. Bina, inşaat; 3. Yığmak, toplamak, taşımak; Bülö: Aile üyesi, aile ferdi. Aile kavramının ilk anlamı bir evde biyolojik ve akrabalık ilişkisiyle birbirine bağlı olan fertlerin toplamı şeklinde tanımlanır.

Kırgız toplumunda aile kurma toplum tarafından onaylanan örf, âdet ve hukuk kurallarına göre bir evlenme yöntemi ile gerçekleşir. Özellikle iki gencin evlenerek aile kurmasına çok önem verilir ve her zaman teşvik edilmektedir. Çünkü bu düşüncenin ardında “Uul-kızdı üylömök - tukumuna kam körmök” – Oğul ve kızı evlendirmek, soyunu

düşünmektir atasözünde söylendiği gibi çocuk sahibi olmak, yeni nesilleri yetiştirmek ve atalardan miras kalan gelenekleri devam ettirmek gibi derin bir mana bulunmaktadır. “*Boy cetken cigit üylönsün, üyünön canı sıy körsün*” – Büyüyen yiğit evlensin, evinde saygı görsün denilerek evlenme çağına gelen bir yiğidin zaman kaybetmeden aile kurup, evinde saygınlık kazanması gerektiği vurgulanır. Kırgız toplumu evlilik yaşı gelip de imkân olduğu halde evlenmeyenleri hoş karşılamaz. Bu durumu ifade etmek için de “*Boydoktu balam debe*” – Bekârı oğlum deme; “*Boydokto baylık cok*” – Bekârlıkta zenginlik yok; evlilik yaşı geçen evlenmemiş kız ise “*Kara dalı*” – Kız kurusu olarak yadırganmaktadır.

Kırgızlar eskiden beri aile kurma kararında evlenecek kişilerin ailevi özelliklerine bakılmasına, onların iyi bir aileden olması gerektiğine özen göstermişlerdir. Adayların ailesini, hatta tüm sülalesini araştırıp, soruşturulması gerekmektedir. Bu durumu “*Ata cakşı uul cakşı, ene cakşı kız cakşı*” – Babası iyinin oğlu iyi, annesi iyinin kızı iyidir; “*Katın albay kayın al*” – Kadın alma kayın al, “*Eşiğin körüp törünö öt, enesin körüp kızın al*” – Evin girişine bakıp, içeri gir, anasına bakıp kızını al atasözlerinde vurgulamışlardır. Aileye bakarak oğlun ya da kızın nasıl birisi olduğunu anlamak mümkündür. İyi bir ailede yetişen oğlun ve kızın gelecekte iyi bir eş olacağı düşünülmektedir.

“*Evlenme*” durumunu belirten ifadeler Kırgız Türkçesinde erkek ve kadın için farklıdır. Erkeğin evlenmesi “*üylönüü*” (үйлөнүү); “*üy-bülö kuruu*” (үй-бүлө куруу) – aile kurmak; “*ayal aluu*” (аял алуу) – eş, hanım, karı almak; Kadının evlenmesi “*turmuşka çıguu*” (турмушка чыгуу) – hayata başlamak; “*turmuş kuruu*” (турмуш куруу) – hayat kurmak; “*küyöögö tiyüü*” (күйөөгө тийүү) – kocaya varmak. Bu durumda Kırgızlarda bir erkek evlenerek yeni bir ev sahibi olur, kız ise baba evinden çıkıp, başka bir aileye gelerek yeni hayata başlar. Evli barklı, aile ocağı olan kimseye

– *üy-bülölüü* (үй-бүлөлүү), *üylüü-cayluu* (үйлүү-жайлуу) ifadeleri kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde aile ve ev kavramları “*oçok*” (очок) – ocak, “*tütün*” (түтүн) – duman olarak da anılmaktadır. Evlenmek, aile sahibi olmak anlamında “*oçok kütüü*” (очок күтүү), “*oçok eesi boluu*” (очок ээси болуу), “*tütün bulatuu*” (түтүн булатуу); çoluk çocuk sahibi olmak anlamında “*oçor-baçar boluu*” (очор-бачар болуу); evliliği sağlam ve mutlu olsun, ocağı sönmessin anlamında bir dilekte bulunduğu zaman “*oçoğu öçpösün*” (очогу өчпөсүн), “*oçoğunda ot üzülbösün*” (очоғунда от үзүлбөсүн) deyimleri kullanılmaktadır.

Yetişkinlerin evlenmesiyle *ata-ene* (anne-baba) ve *baldar* (çocuklardan) oluşan yeni bir çekirdek aile ortaya çıkar. Ama aile sözcüğünün bundan daha geniş anlamı da vardır. *Çoñ ene, çoñ ata* (büyükanne, büyükbaba), *tayene, tayata* (anneanne, dede), *bayke, aga* (amca), *tayke* (dayı), *ece* (hala), *tayece* (teyze) gibi daha çok sayıda akrabadan oluşan birimi, hatta bir soyu ya da sülaleyi tanımlamak için de aile sözcüğü kullanılır. Kırgız toplumunda aile kavramının önemi yanında aile içerisindeki bireylerin birbirine karşı durumunu ifade eden terimler ayrı bir öneme sahip olmuştur. Kırgız Türkçesi akrabalık bildiren sözcükler bakımından oldukça zengindir. Hem kan, hem de evlilik yoluyla, çeşitli şekillerde insanların birbirlerine yakın olması durumuna, genel olarak *aga-tuugan, tuugan-tuşkan, uruk, tukum* (kardeş, akraba, soy sop, sülale) denir. Baba tarafından olan akrabalara ‘atalaş’, ‘kandaş’; anne tarafından olan akrabalara ‘eneleş’, ‘kindikteş’ ve ‘catındaş’ denilmektedir. “*Darak - tamırı menen, adam - tuuganı menen*” – Ağaç kökü ile, insan akrabası ile sağlamdır, “*Dos ayrılát, tuugan kayrılát*” – Dost ayrılır, gider, kardeş ayrılmaz, geri döner şeklindeki Kırgız atasözlerinin sayıca çokluğu onların aile ve akrabalık ilişkilerine vermiş oldukları önemini vurgulamaktadır.

Kırgız toplumunda aile birliğinin çok

kuvvetli olduğu görülmektedir. Eski kuşak ve yeni kuşak arasındaki bağ her zaman güçlü tutulmaya çalışılır. Kırgızlarda tanışma sırasında en sık kullanılan soru şudur: “*Atañdın atı kim?*” – Babanın adı nedir? “*Kaysı uruudan bolosuñ?*” – Hangi soydan geliyorsun? “*Ceti atañ kim?*” – Yedi atan kimdir? Dolayısıyla, her Kırgız çocuğunun yedi nesil atasının adını bilmesi şarttır. Yedi atasını sayamayan kimselere şüpheyle yaklaşmış, böyle kişiler toplum tarafından hakir görülmüştür. “*Ceti atasın bilbegen çetesiz*” – Yedi atasını bilmeyen köksüz köledir; “*Kendi şeceresini bilmeyen Kırgız değıldir*” şeklinde söylenen atasözleri de bu durumu açıklayan örneklerdir.

Kırgız halkı eski zamandan beri sağlam ataerkil aile yapısına dayanan bir sistem benimsemişlerdir. Buna göre, aile soyundan gelme özellikle baba tarafına dayandırılır. Dolayısıyla bir insanın soyu, akrabası denince baba tarafından insanlar sayılır. Kırgızlarda akrabalık sistemi iki kısımdan oluşur. Merkezde *Ata, Uul (baba ve oğul)* mevcuttur, merkezden yukarıya doğru atalar, bu terimler yedi nesil babayı sırasıyla belirtir: *Ata, Çoñ ata, Buba, Baba, Coto, Kuba, Cete*. Merkezden aşağıya doğru oğullar nesli: *Ata, Bala, Nebere, Çöbörö, Çebere, Çıbıra, Kıbıra* bu terimler torunun çocuğunun çocuğunu ifade eder [6, 6.24-25]. Kırgız Dilinin Sözlüğünde yedi nesil ataları sayarken 27’ye kadar, torunları 20 göbeğe kadar adlandırma kullanıldığı zikredilmiştir.

Yedi ata anlayışının şekillendirdiği kültürel uygulamalardan biri de soydaş ailelere mensup kişiler arasında yapılacak evliliğin yedi kuşağa kadar yasaklanmasıdır. Çünkü yedi atanın nesli birbirine aynı soydan, boydan gelen kardeş sayılmaktadır [7, 6.119]. *Ceti ata (yedi ata)* veya *Ceti muun (yedi kuşak)* geçmeden evliliğe izin verilmemesinin en önemli sebeplerinden biri soyun temizliğini korumak ve neslin sağlıklı olarak yetişmesini sağlamaktır. Kırgız toplumunda ne kadar egzogami (dış evlilik) geçerli olsa da yakın akraba olarak bilinen

teyze çocuklarının evliliklerine, yani içten evlenme (endogami) nadir olsa da rastlanır [8, 6.282]. Anne tarafından kuzenler ve kız kardeş çocukları (bölö) arasındaki evliliğe de iki nesil geçtikten sonra izin verilmektedir.

Kırgız ailesinde ailenin mimarı ve çatısı erkektir. Kadın ise ailenin inşa edicisi ve temelidir. Bir aileyi oluşturan kadın ve erkek artık “*ayal - küyöö*” (*karı ve kocadır*). Bu yeni unvanlar, kadın ve erkeğin daha önce üstlenmedikleri görevler ve sorumlulukların ortaya çıkarıp kendilerine yüklenmesini gerektirir. Erkeklerin aile içindeki geleneksel rolü ev geçiminden sorumlu kişi, önemli konularda karar veren ve aileyi koruyan, kollayan ve yöneten aile reisi olarak tanımlanabilir. Kadın kocası için iyi bir eş olma, evin düzenini sağlama, aile ocağını koruma ve ailesini iyi temsil etme gibi rolleri üstlenir. “*Erdi-katın bir üydün - ayı menen küñü*” – Karı-koca evin ayı ve güneşidir; “*Ayal - erdin carım ömürü*” – Kadın kocanın yarı ömrüdür; “*Erdi-katın - eriş-arkak*” – Karı-koca ahenklidir diyerek karı ve koca birbirinden ayrılmaz bir bütün olup, ailenin mutluluk içinde yaşamasını sağlayan kişiler olarak görülmektedir. “*Er kayda, katın oşol cerde*” – Kadının yeri kocasının yanındır atasözünde ise, kadın her zaman kocası ile yan yana olması gerektiğini belirtmektedir. Kırgız toplumunda kocası olmayan kadınlara karşı olumsuz bir yaklaşım vardır. Bir kadının yanında kocasının olması çok önemlidir, çünkü o karısı için daim destek ve yardım demektir. Bu durumda erkeğin dış görünüşü bile o kadar önemsenmiyor, yeter ki kocası olsun anlayışı vardır. Buna ilişkin şu atasözleri söylenmektedir: “*Otuz uuluñ bolgonço osurak çalın bolsun*” – Otuz oğlan olacağına bir oturak kocan olsun, “*Ayuu da bolso çalım bar*” – Ayı da olsa kocam var.

Kırgız toplumunda karı ve koca üzerine yüklenen sorumlulukları başarıyla yerine getirdiği takdirde o ailenin mutlu ve huzurlu olacağına inanılır. “*Çakşı car marıtat, caman car karıtat*” – İyi yar gençleştirir, kötü yar ihtiyarlatır; “*Ayal sergeginen cumuş bütöt*,

erkek sergegi ırıs kütöt” – Kadının girişkeni iş bitirir, erkeğin girişkeni rızık arar; *“Katını camandın kazanı sınık, erkeği camandın bıçağı iyri*” – Karısı kötünün kazanı kırıktır, kocası kötünün bıçağı eğridir atasözlerinde karı ve kocanın ailedeki görevleri arasında kıyaslama yapılarak, nasihat ve eleştiride bulunmaktadır. Her şeyden önce evin düzeni, huzuru ve mutluluğu kadına bağlıdır. *“Ayal üydün tutkası*” – Kadın evin direğidir; *“Ayal üydün çırağı*” – Kadın evin ışığıdır; *“Ayalsız üy suusuz tegirmen*” – Kadınsız ev susuz değırmene benzer; *“Katını çok üy – cetim*” – Kadınsız ev yetimdir; *“Üydün körkü - ayal*” – Evin güzelliğı kadındadır; *“Üy kılğan da, kül kılğan da ayal*” – Evi ev yapan da, yok eden de kadındır; *“Üydü kırk erkek toltura albayt, bir ayal tolturat*” – Evi kırk tane erkek dolduramaz, bir kadın doldurur gibi atasözleri kadının aile içindeki önemini gösteren birer güzel örneklerdir. Kadının ailedeki rolü çok büyüktür. Eğer, bir erkek iyi bir kadınla evlendiyse, evi huzur ve mutluluk dolu demektir, eğer kötü bir kadına denk geldiyse mutlu bir aile kurması mümkün değildir. Buna ilişkin birçok atasözleri bulunmaktadır: *“Cakşı ayal üydün cayrañı, caman ayal üydün şaytanı*” – İyi kadın evinin sultanı, kötü kadın evinin şeytanıdır; *“Cakşı katın ırıs, caman katın uruş*” – İyi kadın rızık, kötü kadın kavga; *“Ayalıñ mıktı bolso baktıñ, ayalın kıydı bolso kattın*” – Kadının iyi olursa mutluluğun, kadının kötü olursa felaketindir; *“Katını cakşı kor bolboyt*” – Karısı iyi olan hor olmaz; *“Erdi er kılğan da katın, cer kılğan da katın*” – Eri er yapan da kadın, yer yapan da kadındır. Araştırmalara göre, Kırgız kültüründe aile kavramının büyük ölçüde ‘kadın’ üzerinden tanımlandığı ve aile kurumunun mutluluğu kadınlara temsil edildiğı görülmektedir.

Aile hayatının temelini oluşturan yapılardan biri de *“bala”* (çocuktur). Çocuk sahibi olmak Kırgız ailesinin vazgeçilmez bir parçası olup hem soyun devamı, hem de aile birliğinin ve mutluluğunun sağlanması için en önemli şartlardan biridir. *“Балалуу*

үй базар, баласыз үй мазар” – Çocuklu ev pazardır, çocuksuz ev mezardır; *“Balaluu üy güliüstön, balasız üy körüstön*” – Çocuklu ev gülistan, çocuksuz ev mezara benzer; *“Balaluu üy - külkünün kutu, balasız üy - kubaniçtin cutu*” – Çocuklu ev sevinç kutusu, çocuksuz ev hüznün kutusu; *“Balasız üy - baktısız*” – Çocuksuz ev mutsuzdur diyerek çocuk, bir evin mutluluk ve neşe kaynağı olarak kabul edilirken, çocuksuz ev bahtsız olduğunu atasözlerinde görmekteyiz. Kırgız toplumunda çok çocuk sahibi olmak ailenin zenginlik göstergesi olarak her daim takdir edilmektedir. *“Ar bir bala öz ırıksısı menen törölöt*” – Her çocuk kendi rızık ile doğar atasözünden anlaşılacağı üzere doğacak çocuğun o aileye bolluk ve bereket getireceğı düşünülmektedir. *“Etegiñden calgasın*” – Allah çoluk çocuğa karıştırsın anlamındaki bu dilek yeni gelen geline göre söylenip, ailenin devamının sağlanması için çocuğun önemini vurgulamaktadır. Kırgız kültüründe erkek çocuğı baba soyunun devamı için önemli bir konuma sahiptir. *“Uulu cоктun muunu cок”* – Oğlu olmayanın, nesli yoktur şeklinde atasözü de bulunmaktadır. Buna göre, bir aile için erkek evlada sahip olmak toplumsal üstünlük kazandırır. *“Uul tuusa özünön köröt, kız tuusa katınınan köröt*” – Oğul doğurursa kendinden bilir, kız doğurursa karısından bilir atasözü de karısı oğul doğurunca kendiyse gururlanan, kız doğurunca karısını suçlayan kocaya göre söylenmektedir. Kırgız ailesinde *“Kız konok”* – Kız konuk diyerek kız çocuğuna da çok değer verilir ve özenle davranılır, çünkü kız evlilik çağına gelince baba evinden çıkıp başka aileye gider, onların ferdi sayılır. *“Kızı bardın nazı bar*” – Kız evi naz evi, *“Kız bala üydün körkü”* – Kız çocuğı evin süsü gibi atasözleri de kızların değerini anlatan güzel örneklerdir.

“Ata-ene” (anne-baba) çocukların yetiştirilmesinde, sağlıklı nesillerin oluşmasında etkili kişilerdir. Bu sebeple anne ve baba her toplumda olduğu gibi Kırgız toplumunda da belirli bir öneme sahiptir.

“*Ata - meken, Ene - nur*” – Baba - vatan, Anne - nur; “*Ene - üy-bülönün cürögü, Ata - üy-bülönün tiregi*” – Anne - ailenin yüreğidir, Baba – ailenin direğidir; “*Ata - aska too, ene - boorundagi bulak, bala - ortosundagi küyüp turgan şam çırak*” – Baba - yüce dağ gibidir, anne - koynundaki pınar, çocuk - ortasında yanan ışıktır atasözlerinde anne ve babanın önemi vurgulanmıştır. Anne ve babaya sevgi ve saygı konusunda da oldukça etkili atasözleri mevcuttur. “*Ene sıylagan eline cagat*” – Anneye saygı duyan halkın hoşuna gider; “*Atanın kadirin bilbegen balanın başı kor bolot*” – Babanın değerini bilmeyen çocuk hor olur; “*Ata-eneñdi sıylasañ, öz balandan cakşılık körösüñ*” – Anne ve babana saygı gösterirsen, kendi çocuğundan iyilik görürsün; “*Ata-enege emne kılsañ balañdan oşonu körösüñ*” gibi atasözlerinde insanlar anne ve babalarına nasıl davranırlarsa, çocuklarının da kendilerine aynen öyle davranacakları, dolayısıyla anne ve babalara gereken değer verilmesi tavsiye edilmektedir. Kırgız kültüründe özellikle de anne çok değerli ve kıymetlidir, çünkü aileyi bir arada tutan kişi annedir. Çocukların dünyaya gelmesi, sağlıklı yetişmesi, terbiyesi ve eğitimi annenin omuzundadır. Anne gibi çocuklarını seven, anne gibi şefkat, merhamet gösteren başka bir insan yoktur. “*Ene - üydün kutu*” – Anne evin bereketidir; “*Ene bar üy carık*” – Anne var ev aydınlıktır; “*Eneni cürögü balada*” – Annenin yüreği çocukta diyerek sevgi, bereket, mutluluk sembolü olarak annenin ailedeki kıymeti dile getirilmiştir. “*Ene sütü aktalbayt*” – Anne sütü ödenmez; “*Ak süt bergen enenin, balada akı zor bolot*” – Ak sütünü veren annenin çocukta hakkı çok olur; “*Beyiş enenin taman aldında*” – Cennet anaların ayakları altındadır atasözlerinde ise annenin insan hayatında önemi büyük olduğu için kutsal bir varlık olarak gösterilmektedir.

Aile, çocuğunu yetiştirirken birçok unsura bağlı kalmaktadır. Bu unsurların en başında kendi ailelerinden aldıkları terbiye, örf âdet ve gelenek görenek gibi kültürel

değerlerine olan bağlılıkları gelmektedir. Bu ifade bir milletin millî kimliği aile temeline dayandığını da göstermektedir. “*Uyada emneni körsö, uçkanda oşonu alat*” – Yuvada neyi görse, uçtuğunda onu alır atasözünde de çocuklar aile yuvasında ne gördüyse ileriki hayatlarında onu uygulayacaklarını dile getirmektedir. “*Alma sabagınan alıs tüşpöyt*” – Elma dalından uzak düşmez atasözünde de yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi çocuğun duygusal gelişimi, davranışları, karakter yapısı büyük ölçüde yaşadığı aile ortamında şekillenir. “*Atanı körüp uul ösöt, eneni körüp kız ösöt*” – Babasını görüp oğul yetişir, annesini görüp kız yetişir; “*Uul atasın tuurayt kız enesin tuurayt*” – Oğul babasını taklit eder, kız annesini taklit eder gibi atasözleri örnek olarak babanın erkek çocuğuna, annenin de daha çok kız çocuğuna olan etkisini vurgular. İyi, hayırlı bir çocuk ailenin gururu ve sevinci olarak: “*Cakşı kız - cakadagi kunduz, cakşı uul - köktöğü cıldız*” – İyi kız yakadaki boncuk, iyi oğul gökteki yıldızdır; “*Bala cakşısı atanın dañkı, kız cakşısı enenin dañkı*” – Çocuğun iyisi babanın ünü, kızın iyisi annenin ünü şeklinde atasözlerine yansımıştır. Ancak ailede iyi bir çocukla nasıl gurur duyarlarsa aynı şekilde kötü çocukla da utanıp mahcup olurlar: “*Adepsiz bala - tamanga cabışkan çıla*” – Edepsiz çocuk ayağa yapışan çamur gibidir; “*Balañ cakşı bolso örgö çigarat, balan caman bolso körgö tıgat*” – Çocuğun iyi ise göğe çıkarır, çocuğun kötü ise mezara koyar; “*Balañ caman bolso, baktıñ ketet*” – Çocuğun kötü ise mutluluğun gider. Tüm bu atasözlerinden çıkan önemli bir sonuç da şudur ki, eğer çocuğu iyi bir şekilde yetiştirmek, ailesine, milletine, topluma faydalı biri olarak eğitmek isteniyorsa anne ve babanın çocuklarına olumlu yönde rol-model olması gerekmektedir.

Millî karakteri, zihniyeti, millî kültürel öğeleri barındıran kavramlar dile yerleşerek söz kalıpları olarak karşımıza çıkmaktadır ve o dili konuşan milletin ulusal anlayışını, bakışını, dünya görüşünü yansıtmaktadır.

Bu bağlamda yaptığımız çalışmada Kırgız milletin aile yapısı, aile fertleri ve aile içindeki ilişkileri aile kavramının temelini oluşturmuştur. Kırgız toplumunun kültürel yapı içinde büyük öneme sahip olan aile kurumunun kutsal ve değerli bir konumda olduğu ve geniş ölçüde sözlü kültüre yansdığı görülmüştür.

Каунакча

1. Aksan D. Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim. / D. Aksan. - Ankara – 2003. - s.92
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт; Пер. с нем. яз. под ред. и с предисл. Г.В. Рамишвили. - 2. изд. - Москва : Прогресс, 2000. - 396, [1] с. : портр.; 21 см. - (Филологи мира.); ISBN 5-01-004661-X
3. Аскарлова Р. А. Тектеш тилдерди салыштырма лингвомаданият таануу аспектисинде салыштырып изилдөөнүн мааниси (“Эл/калк - el/halk/millet” концептинин мисалында) / Р. А. Аскарлова // К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин жарчысы, 2019. - №4(50). – 70б.
4. Маслова, В. А. Лингвокультурология : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. А. Маслова. – Москва : Издательский центр "Академия", 2001. – 208 с. – (Высшее образование). – ISBN 5-7695-0745-4
5. TDK. Türkçe Sözlük. - Ankara, 2011. Türk Dil Kurumu.
6. Кыргыздар I. Санжыра, Тарых, Манас, Салт, Кыргызстан – 1991. - 24-25 б.
7. Жусупов К. Кыргыздар. / К.Жусупов. - Бишкек, 1991. - Кыргызстан басмаканасы. - 119 б.
8. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер / С. М. Абрамзон. - Бишкек, 1999. - Кыргызстан Сорос Фонду. - 167-387 б.